

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 347.66

К. П. Гуменюк

ОБОВ'ЯЗКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглянуто комплекс обов'язків, якими наділяється територіальна громада щодо відумерлої спадщини. Проаналізовано механізм виникнення таких обов'язків, їх реалізація та наслідки. Доведено, що в разі виявлення спадкового майна щодо якого відсутні спадкоємці, територіальна громада наділяється обов'язками активного типу, які полягають у зобов'язанні звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою.

Ключові слова: спадщина, територіальна громада, відумерла спадщина, спадкування.

Постановка проблеми. Законодавством України передбачено, що в разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття територіальна громада має право на одержання в судовому порядку в комунальну власність майна, що входить до складу відумерлої спадщини. Однак на практиці виникають численні проблеми, пов'язані, наприклад, з механізмом виявлення такого майна, з'ясуванням комплексу прав та обов'язків відповідних територіальних громад щодо відумерлого майна. Отже, окреслені питання набувають сьогодні актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості процесу переходу майна у відносинах, що виникають з приводу відумерлої спадщини, досліджували такі науковці, як О. Є. Кухарев, А. О. Гелич, І. М. Бокоч, К. О. Нечасва, М. Ясинюк, З. В. Ромовська та інші.

Формування цілей. Метою статті є виявлення кола обов'язків територіальної громади, що виникають у неї в разі, коли такі особи стають учасниками спадкових правовідносин та стосуються відумерлої спадщини.

Виклад основного матеріалу. Відумерлість спадщини є окремим механізмом правонаступництва. Сьогодні науково обґрунтованою є думка про те, що при правонаступництві відбувається перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта до іншого. У спадкових правовідносинах такий механізм закріплено в ст. 1218 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), якою передбачено, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті [1]. Фактично право (так само, як і обов'язок) правонаступника бере свій початок з того права, яке існувало в іншій особі, а отже, походить від такого права. Цей зв'язок означає безпосередню залежність прав і обов'язків, які належали попередникові стосовно прав і обов'язків правонаступника. Як зазначає А. О. Гелич, саме ця залежність є об'єктивною ознакою, яка ще з римських часів визначає похідний характер такого правонабуття [2, с. 132].

Перехід відумерлої спадщини відповідає концепції так званого універсального правонаступництва, коли передбачається набуття правонаступником прав і обов'язків правопопередника в повному обсязі, крім тих, що безпосередньо пов'язані з особою. Водночас Л. В. Козловська зазначає, що спадкування характеризує зміну суб'єкта згаданих правовідносин та є не набуттям суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, а їх переходом як одним з видів універсального правонаступництва [3, с. 149]. Отже, учена вказує, що спадкування є лише механізмом зміни суб'єкта в цих відносинах з набуттям правонаступником усіх прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві.

Правовідносини відумерлості спадщини характеризуються суб'єктивним складом, специфічним суб'єктом яких є територіальна громада, яка, вступаючи в ці відносини, за наявності відповідних юридичних фактів, набуває прав та обов'язків спадкодавця, тобто є його правонаступником.

Однак, якщо в існуванні права територіальної громади щодо відумерлої спадщини запитань не виникає, оскільки воно проявляється лише у визначеній можливості вчинення певної дії, більш актуальним питанням є комплекс обов'язків такого суб'єкта. Ще з початку виникнення цих відносин законодавець обтяжив територіальну громаду обов'язком звернення до суду в разі виявлення майна, власник якого помер, а правонаступників немає. На думку К. О. Нечаєвої, структура такого юридичного обов'язку включає, зокрема, елементи щодо необхідності вчинити певні дії або утриматися від них; необхідність нести відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих вимог [4, с. 33–34]. Учена поділяє обов'язки, які можуть мати активну форму дії (виконання дій) і пасивну форму дії (утримання від дій) та доходить висновку, що у відносинах, які пов'язані з відумерлою спадщиною, законодавець установив активний обов'язок органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у вигляді подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою [4, с. 33–34]. Слушним доповненням означеної концепції К. О. Нечаєвої є думка іншого правника – І. В. Суханова про те, що формою виконання обов'язків пасивного типу (обов'язків, що впливають із заборон) є дотримання заборон. Обов'язок активного типу (вчинити будь-яку дію в інтересах уповноваженої особи) виконується у формі здійснення зобов'язаним суб'єктом дії, вимоги до якого складають зміст обов'язків [5, с. 147]. Логічно, що в такому разі пасивним обов'язком територіальної громади виступає, наприклад, установлення законом заборона продажу земель сільськогосподарського призначення, а натомість активними її обов'язками виступають, скажімо, зобов'язання щодо звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, відшкодування шкоди кредиторам спадкодавця тощо.

Отже, для пасивного складу спадщини, що переходить за правилами відумерлої спадщини до територіальної громади, властиві такі ознаки: по-перше, обов'язки спадкодавця мають існувати на момент відкриття спадщини, тобто вони є такими, що існували й продовжують існувати як не виконані/частково виконані через смерть боржника; по-друге, до цих

обов'язків не відносяться ті, що виникли не з цивільних (адміністративних, трудових) правовідносин, а також зобов'язання, що безпосередньо пов'язані з особою спадкодавця; по-третє, обов'язки повинні виникати з правомірних підстав, які передбачають правонаступництво; по-четверте, обов'язки не є безмежними та реалізуються в межах вартості спадкового майна та за наявності ініціативи кредитора у вигляді заявлення вимоги щодо погашення боргу.

С. Я. Фурса, розглядаючи набуття відумерлої спадщини як різновид спадкових правовідносин, наголошує, що перехід до територіальної громади відумерлої спадщини є спадкуванням, оскільки до обов'язків територіальної громади, яка стала власником відумерлого майна, належать і зобов'язання щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця. Крім того, на її думку, територіальна громада також має задовольняти й вимоги відказоодержувачів [6, с. 139]. Уважаємо, що відумерлість спадщини хоча й походить зі спадкових правовідносин та має з ними причинно-наслідковий зв'язок, але виступає самостійною формою правонаступництва. Підтвердженням цього є той факт, що територіальна громада може бути суб'єктом спадкових правовідносин, набуваючи в спадок майно, наприклад, на підставі заповіту.

На думку І. В. Суханова, відумерлим може визнаватися як усе, так і частина майна за законом і за заповітом. У тому разі, якщо будь-хто зі спадкоємців відмовився від спадщини на користь держави, до держави переходить належна цьому спадкодавцеві частка спадкового майна. Якщо при відсутності спадкоємців за законом заповідана тільки частина майна спадкодавця, інша частина переходить до держави. У всіх перерахованих випадках суб'єктом права спадкування виступає держава (область, інше адміністративно-територіальне або національно-державне утворення [5, с. 222]. Це саме стосується й сучасних правовідносин відумерлості спадщини, що трапляється досить часто. Наприклад, рішенням Деснянського районного суду міста Чернігів від 27.07.2015 у справі № 750/1272/15-ц було визнано відумерлою спадщиною 13/50 частин квартири [7]. Це є підтвердженням намагання законодавця забезпечити максимально ефективний обіг об'єктів цивільних прав.

Не менш актуальним питанням, що безпосередньо пов'язане з реалізацією територіальною громадою своїх обов'язків стосовно відумерлої спадщини, є механізм отримання такими суб'єктами інформації щодо наявності об'єктів, які входять до складу відумерлої спадщини. Сьогодні органи місцевого самоврядування отримують інформацію про осіб, майно яких може бути визнано відумерлою спадщиною від органів нотаріату України, судів, територіальних управлінь юстиції в областях, органів Міністерства внутрішніх справ, відділів Державної реєстрації актів цивільного стану, департаментів житлово-комунального господарства, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, органів самоорганізації населення, фізичних та юридичних осіб. Цікавою є також практика залучення суспільства до пошуку відумерлого майна. Наприклад, у місті Одеса за розпорядженням міського голови громадяни мають право на отримання винагороди за надання інформації про випадки неприйняття

спадщини, яку надалі визнають відумерлою та передають територіальній громаді. Право на таку винагороду виникає після оформлення за територіальною громадою міста права власності на відповідне майно. Особі, яка надала інформацію про майно, що може бути визнане відумерлою спадщиною, юридичний департамент міської ради надає довідку про отримання такої інформації. Після того, як територіальна громада набула право власності на майно, указане в інформації, особі, яка надала таку інформацію, про це повідомляють. Розмір винагороди становить 1% від вартості майна [8, с. 89]. Крім того, згідно з п.16-17 глави 5 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5 [9], щомісяця, але не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, інформація про померлих громадян подається відділами реєстрації актів цивільного стану державним податковим інспекціям, органам праці та соціального захисту населення у встановленому законодавством порядку. Органи реєстрації актів цивільного стану протягом десяти робочих днів з дня реєстрації смерті особи подають відповідні відомості територіальним органам Пенсійного фонду України.

Отже, виявлення майна, яке є об'єктом відумерлої спадщини, зумовлює виникнення відповідних обов'язків територіальної громади, основним з яких є те, що територіальна громада зобов'язана звернутися до суду з позовом про визнання майна відумерлою спадщиною.

Крім того, момент переходу відумерлого майна до територіальної громади залежить від його виду (рухоме/нерухоме) і з огляду на те, що відумерле нерухоме майно переходить у власність територіальної громади після його реєстрації, логічно, що з цього моменту починається виконання відповідних обов'язків стосовно нього. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» рішення щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця приймає міська рада. Вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються після реєстрації нерухомого майна [10].

Отже, вимога про задоволення вимог кредитора до територіальної громади може бути пред'явлена лише після встановлення за територіальною громадою права на відумерле майно. Відсутність реєстрації на таке майно не є підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора. Згідно з роз'ясненнями п. 32 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 року № 5 при вирішенні спорів щодо виконання зобов'язань за кредитним договором у разі смерті боржника/позичальника за наявності поручителя чи спадкоємців суди мають це враховувати [11].

Ще одним обов'язком територіальної громади в розглядуваних правовідносинах, передбаченим ЦК України, є обов'язок щодо охорони спадкового майна. У статті 1283 ЦК України зазначено, що охорона

спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця для збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою [1].

Обов'язок охорони спадкового майна покладається на органи місцевого самоврядування або на нотаріуса за місцем відкриття спадщини. Охорона спадкового майна повинна тривати до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою [5, с. 233]. Водночас органи місцевого самоврядування від імені територіальної громади мають право укладати договори з третіми особами, спрямовані на забезпечення охорони спадкового майна, витрати на таку охорону покладаються на відповідні органи місцевого самоврядування.

Зважаючи на універсальність правонаступництва в межах відносин відумерлості спадщини, територіальна громада є повним правонаступником у разі визнання спадщини відумерлою, тому до неї переходить весь комплекс обов'язків спадкодавця. У п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7 передбачено, що вимоги про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (ст. 1232 ЦК), а також витрат на охорону спадкового майна (ст. 1283 ЦК) можуть бути пред'явлені й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлою [12].

З. В. Ромовська досить ґрунтовно підходить до класифікації прав і обов'язків, що входять до складу спадщини. Учена говорить, що до складу спадщини можуть входити такі обов'язки, як: виконання договірних зобов'язань в натурі; відшкодування матеріальної та моральної шкоди; сплата неустойки, повернення завдатку; виконання податкових та інших зобов'язань [13, с. 48–49].

Передбачений законодавцем обсяг складу спадщини, визначений у ст. 1218 ЦК України, проаналізувала І. В. Жилінкова. Науковець обґрунтувала доцільність уведення поняття майна в складі спадщини як більш широкої категорії, ніж майнові права та обов'язки [14, с. 3]. Такий погляд певною мірою схожий з позицією Європейського суду з прав людини в контексті тлумачення ним ст.1 Протоколу 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15], але це може призвести до дефінітивної перевантаженості та колізійності в правозастосуванні.

Висновки. Отже, на органи місцевого самоврядування, які діють від імені територіальної громади щодо відумерлої спадщини, покладаються обов'язки: уживати заходів з виявлення спадкового майна (рухомого та нерухомого) та стосовно якого відсутні спадкоємці за заповітом і за законом, або вони усунені від права на спадкування, не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття; отримувати інформацію про осіб, майно яких може бути визнане відумерлою спадщиною; аналізувати інформацію про відкриття спадщини, випадки її неприйняття спадкоємцями; подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою після спливу одного року з часу

відкриття спадщини; ужиття заходів з утримання, збереження та охорони майна, яке може бути визнане відумерлою спадщиною; обов'язок подання до суду інформації зі Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину; уживати заходів щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця.

Усі ці питання не знайшли свого однозначного вирішення не тільки на практичному, але й на теоретичному рівні, що свідчить про потребу продовження відповідних досліджень з напрацювання єдиної вираженої концепції.

Використані джерела:

1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44, Ст. 356.

2. Гелич А. О., Бокоч І. М. Поняття та види правонаступництва в цивільному праві. *Сучасні проблеми правової системи України: матер. VI міжнар. наук-практ. конфер, Київський ун-т права НАН України* (27 лист. 2014 р.). Київ: Видавництво Ліра, 2014. С. 132–133.

3. Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 143–151.

4. Нечаєва К. О. Суб'єкт прав на відумерлу спадщину. *Науковий вісник Жггородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 32–36.

5. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1: учебник / под ред. Е. А. Суханова. М.: Издательство ВЕК, 1994. 384 с.

6. Нечаєва К. О. Проблеми універсального правонаступництва у відносинах з відумерлою спадщиною. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Вип. 1 Т. 1. 2016. С. 137–140.

7. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігів від 27.07.2015 справа №750/1272/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46697519>.

8. Ясинюк М. Особливості захисту прав особи у визнанні спадщини відумерлою. *Вісник прокуратури*. 2009. № 12. С. 88–93.

10. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.

11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: закон України від 25.12.2015 № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF>.

12. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають з кредитних правовідносин: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.

13. Про судову практику в справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

14. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

15. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України (матеріали до семінару). Харків: Ксілон, 2009. 340 с.

16. Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2018

Гуменюк К. П. Обязанности территориальной общины касательно выморочного имущества

В статье рассмотрен комплекс обязанностей, которыми наделяется территориальная община по отношению к выморочному наследству. Проанализирован механизм возникновения таких обязанностей, их реализация и последствия. Доказано, что в случае выявления наследственного имущества, по которому отсутствуют наследники, территориальная община наделяется обязанностями активного типа, заключающиеся в обязательстве обращения в суд с заявлением о признании наследства выморочным.

Ключевые слова: наследство, территориальная община, выморочное наследство, наследование.

Gumenyuk K. Duties of the Territorial Community as for the Abandoned Inheritance

The article deals with the complex of responsibilities that the territorial community has in relation to the immortal heritage. In particular, was analyzed the mechanism of the emergence of such responsibilities, their implementation and consequences. Proved that in the case of identifying the inherited property for which heirs are absent, the territorial community is assigned an active type of duties, which consist in the obligation to apply to the court with a statement on the recognition of the inheritance from the dead.

The legislation of Ukraine stipulates that in the absence of heirs by will and by law, their removal from the right to inheritance, their rejection of the inheritance, as well as the refusal to accept it, the territorial community has the right to obtain in court the communally owned property belonging to the structure from a diminished heritage. However, in practice, there are numerous problems associated with, for example, the mechanism for identifying such property, clarifying the set of rights and responsibilities of the respective territorial communities regarding the immovable property. In connection with this, the issues outlined today are of vital importance.

On local self-government bodies acting on behalf of the territorial community in relation to the abandoned heritage, the duties are entrusted: to take measures for the identification of inherited property (movable and immovable), with which there are no successors to the will and by law, or they are removed from the right to inherit, did not accept the inheritance or refused to accept it; to receive information about persons whose property can be recognized as a legacy of death; to analyze the information on the opening of the inheritance, the cases of its failure to accept the heirs; to file a court application for the recognition of the inheritance from the dead, after the expiration of one year since the discovery of the inheritance.

Keywords: heritage, territorial community, legacy, inheritance.